

SIGN MOVEMENT IN THE SEMIOTIC ANALYSIS OF THE PROSE TEXT

Saidova Rayhonoy Abdug'aniyevna¹

Bukhara State Pedagogical Institute

KEYWORDS

Horror, wind, rain, semiotics, structure, denotation, connotation, signifier, knowable, artistic level, infinity, segment, addressee, text, form, concept

ABSTRACT

In world literary studies, great attention is paid to the application of structural and semiotic research methods, which have been introduced since the middle of the 20th century, to the scientific research process. In particular, it is important to analyze the prose or lyrical works of a certain creator based on semiotic methods, to illuminate the signifier-knower relations within the sign structure, and to reveal the meaning of the artistic text from a semantic and structural point of view.

In this article, the semiological system of the artistic text, the infinity of the text, the interrelationships of the signs are highlighted, the movement of the separated signs, denotative and connotative features, paradigmatic, syntagmatic and binary opposition relations of semiotics are analyzed.

2181-2675/© 2024 in XALQARO TADQIQOT LLC.

DOI: **10.5281/zenodo.11068332**

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

¹ Ph.D., Associate Professor of Bukhara State Pedagogical Institute, Uzbekistan

NASRIY MATNNING SEMIOTIK TAHLILIDA BELGI HARAKATI

KALIT SO'ZLAR/
КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:

Dahshat, shamol, yomg'ir, semiotika, struktura, denotatsiya, konnotatsiya, bildiruvchi, bilinuvchi, badiiy sath, cheksizlik, segment, adresant, matn, shakl, konsept

ANNOTATSIYA/АННОТАЦИЯ

Jahon adabiyotshunosligida XX asr o'rtalaridan boshlab kirib kelgan struktural va semiotik tadqiq usullarini ilmiy tadqiqot jarayoniga tatbiq etishga katta e'tibor qaratilmoqda. Jumladan, muayyan ijodkorning nasriy yoki lirik asarlarini semiotika usullari asosida tahlil etish, belgi strukturasi tarkibidagi bildiruvchi-bilinuvchi aloqalarini yoritish, badiiy matn mohiyatini semantik va struktur jihatdan ochib berish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ushbu maqolada badiiy matn tarkibidagi semiologik tizim, matn cheksizligi, belgilarning o'zaro aloqa-bog'lanishlari yoritilib, ajratib olingan belgilarning harakati, denotativ hamda konnotativ xususiyatlari, semiotikaning paradigmatic, sintagmatic va binar oppozitsiya munosabatlari orqali tahlil qilingan.

Badiiy matnning asosiy xususiyatlaridan biri uning cheksizligida ko'rinadi. Mana shu cheksizlik alomatiga ko'ra matnni koinotga muqoyasa etish mumkin. Bunday bepoyonlik matnning gorizont (yon) va vertikal (tik) ravishda har tarafga qarab muttasil kengayib borishi tufayli yuzaga keladi. Natijada matn o'zining hajmi, chegaralarini uzluksiz uzaytiradi. "Dahshat". Dastavval sarlavha sifatida tanlab olingan bu lug'aviy birlikning birinchi semasiologik tizim (til)dagi ma'nosiga e'tiborni qaratamiz, chunki so'zning birlamchi (denotativ) ma'nosi tahlil jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Arab tilidan o'zlashgan bu kalima hayronlik, hayratda qolish ma'nolarini bildiradi

"O'zbek tilining izohli lug'ati"da bu birlikning bir-biriga aloqador bo'lgan uchta ma'nosi berilgan:

- 1.Nihoyat darajada qo'rqinch, xavf, vahima.
- 2.Azob-iztirobga soluvchi mudhish ahvol, voqea-hodisa, manzara .
- 3.Ortiq darajada qo'rqan, vahimaga yoki azob-iztirobga tushgan kishining, ko'rinishi, ruhiy-holati.

Matn tarkibidagi belgilarni tahlil qilish jarayonida sarlavha ("Dahshat")ning yuqorida qayd etilgan qaysi kategoriyaga mos kelishini tekshiramiz. Badiiy-poetik tizimning dastlabki leksiya (birligi) quyidagicha berilgan:

"Yaqin ikki haftadan beri ko'z ochirmayotgan kuzak shamoli yaydoq daraxtlar shoxida chiyillaydi, uvillaydi; tomlarda vishillaydi, yopiq eshik va darchalarga bosh urib uf tortadi".

Ushbu bo'lakda bitta belgi mavjud bo'lib, u bir vaqtning o'zida ham asl (denotatsiya), ham ko'chma (konnotatsiya) fikrni ifodalamoqda. Aynan shu belgi (shamol) misolida biz Rolan Bart ko'rsatgan "bildiruvchining ko'p tarmoqligi" ekanligini ko'rishimiz mumkin

bo'ladi.

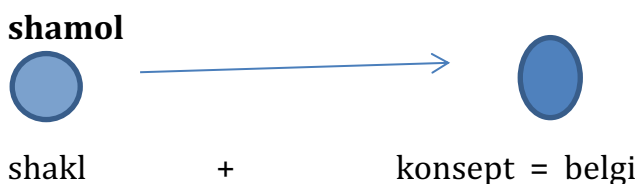
Shamol har qanday matndan tashqarida alohida olib qaralganda, faqat denotatsiya tarzida namoyon bo'lib, tabiat hodisasi (havoning bir tomonga qarab jadal harakati)ni anglatadi. Biz tahlil etayotgan matnda esa u ikki qatlamning har bir birida alohida xususiyatga ega bo'lgan birlik tarzida qo'llanilgan.

Matnning dastlabki qatlamida shamol lug'aviy birligi so'z sifatida o'zining denotativ xususiyatini saqlab qolgan va u kommunikativ (axborot yetkazish) vazifasini bajarmoqda: adresatga voqea (ikki haftadan buyon shamol esayotgani) haqida xabar bermoqda. Shu bilan birga, u sintaktik segment tarkibida chiyillaydi, g'uvillaydi, vishillaydi, bosh urib uf tortadi sof fe'llari va ravishdosh bilan birikib birlamli konnotatsiyani hosil qilyapti. Matn doirasida shamol shunchaki shiddat bilan esmayapti; qandaydir maxluq-jonzod tarzida namoyon bo'lib badiiy tasvir vositasi (intoq)ni yuzaga keltiryapti. Garchi shamol birligi adresant nutqidagi oddiy axborotdan farqli suratda badiiy-poetik ifodaga aytilgan bo'lsa-da, u dastlabki badiiy sathda kitobxonga shamolning o'ta shiddat bilan atrofga xuruj qilayotganini hususida badiylashtirilgan tasvir asosidagi xabar bilan cheklangan.

Navbatdagi badiiy sathda shamolga bog'liq badiiy bo'lak ramziy xususiyat kasb etadi. U konnotatsiya tarzida ayol erkini paymol etayotgan muhit (dodho xonadoni va istibdodni o'z shaxsi va harakatlarida mujassamlashtirgan yovuz shaxs, keng miqyosda olib qaralganda esa nafaqat ayol, shuningdek. zulmga giriftor etgan ijtimoiy tizim)ni va mana shu muhitni yuzaga keltirgan istibdod vakillarini ifoda etadi.

Mazkur sathdagi tiyiqsiz har tomonga bosh urayotgan shamol konnotativ birlik sifatida izohli lug'atda qayd etilgan birinchi banddagi izohga mos kelyapti (nihoyat darajada qo'rqinch, xavf, vahima) – u hali azob-iztirobga soluvchi mudhish ahvol, voqea-hodisa, manzara yoxud ortiq darajada qo'rqin, vahimaga yoki azob-iztirobga tushgan kishining, ko'rinishi, ruhiy-holatini ifodalamaydi. Bu holni quyidagi chizmada ko'rsatamiz:

Nihoyat darajada qo'rqinch, xavf, vahima

Ma'lum bo'lyaptiki, hikoya matni muqaddimasidagi dastlabki leksiyada ifoda topgan belgi (shamol) hali biror-bir voqea, insonga bog'lanmagan holda tasvirlangan. Biroq badiiy matndagi har qanday tasvir, ifoda o'z-o'zicha poetik tizimga shunchaki kiritilmaydi. U matn strukturasi o'ziga aloqador muayyan bir vazifani bajarishi kerak bo'ladi. Rus yozuvchisi A.P. Chexovning pьesa boshida devorga osilgan miltiq asar tugaguncha bir marta bo'lsa ham otilishi zarur degan fikri bejiz aytilmagan. Shunday ekan, badiiy matn strukturasi shamol belgisi ham matn davomida o'zining badiiy-poetik yumushini bajarishi ko'zga tutilgani ayon haqiqatdir. Faqat mana shu haqiqatni semiotik tadqiq davomida oydinlashtirish zarur bo'ladi.

Tabiiyki, adresant tomonidan adresatga mo'ljallangan ushbu segment va undagi belgi

kitobxonda qiziqish uyg'otadi, chunki chinakam matnda har bir tasvir, ifoda, shuningdek, so'z, hatto so'z tarkibidagi fonemalar va tinish belgilari badiiy strukturani yuzaga keltirish, uning "to'qima"sini mukammallashtirish ishiga xizmat qiladi. Xususan, matnning badiiy-poetik yaxlitligini yuzaga keltirishdagi asosiy vazifani undagi belgilar, ular orasidagi aloqa-bog'lanishlar bajaradi.

Tekshirishlarimiz "Dahshat" hikoyasi tarkibida shamol bilan bog'liq sakkizta matniy bo'laklar mavjudligini ko'rsatdi. Ulardan birinchisi – muqaddimada keltirilgan va biz yuqorida ko'rib chiqqan belgi narrativ vazifani bajarmoqda – u qitobxonni matnga chorlab kelgusi tasvirlarning yanada ta'sirchan, dramatik ruhda bo'lishiga ishora qilayotir. Boshqalarida esa bu belgi sodir bo'lgan voqea yoki qahramon va personajlarga bog'liq holda ko'rsatilgan.

2-segment: "Dodxo chilimni bir marta, lekin juda qattiq tortdi-yu, yasov tortib turgan xotinlariga e'tibor qilmay, to'rga o'tdi va darchani jindakina qiya qilib, bir ko'zi bilan tashqariga qaradi, Shamol goh och bo'riday uvillar, goh o'lim changaliga tushgan mushukday pixillar, vag'illar, hech narsa, hech narsa ko'rinmas edi.

Dodxo darchani zichlab yopdi. Joyiga o'tirib tasbeh o'g'irishga kirishdi. Uning barmoqlari tasbeh donalarini tez-tez o'tkazayotgan bo'lsa ham, qulog'i guvillayotgan shamolda, xayoti go'ristonda edi: "Hozir go'riston qanaqa vahimali bo'lsa ekan..." (41-42-betlar).

Yuqorida keltirilgan ikkita matniy parchadan ko'rinadiki, shamol qanchalik zabtiga olmasin, u ajdar, och bo'ri kabilar singari qo'rqinchli ovoz chiqarmasin, hali biror-ber personaj qalbida dahshat tuyg'usini uyg'otgani yo'q. Faqat matndagi tasvirlardan ma'lum bo'ladiki, taroveh namozidan so'ng uyiga qaytgan dodxoni ko'rgan sakkiz xotini "to'zib, biri uning sallasini oladi, biri chakmoniga qo'l uzatib, boshqasi maxsisini tortgani" chog'lanadi, ularning kenjasi – ganjiravonlik Unsinoy chilim solib tutadi. Bu matnning birlamchi qatlamida zolim va qattiqqo'l erning jazosi yoki tanbehidan hayiqqan bechora ayollarning harakatlari tarzida tushuniladi. Shu bilan birga, bu tasvir tagmatnda islomiy-ma'naviy tarbiya olgan ayol(lar)ning o'z eriga bo'lgan munosabatini ham ko'rsatadi. Bunday tarbiya o'tmishda oilaning asosiy boquvchisi va ustuni sanalgan erkakka ayol (xotin, qiz, kelin...) larning alohida hurmat bilan qarashi, ularga itoatda bo'lishiga sabab bo'lgan. Binobarin, dodxo qanchalik zolim va badfe'l bo'lmasin, xotinlari faqat qamchidan qo'rqanlari sababligina "to'zimaydilar", ular mavjud axloq, tarbiya mezonlari asosida xonadon sohibiga munosabatda bo'ladilar. Hatto dodxoga ko'ngilsizligini kundoshlaridan yashirmagan Unsin ham unga chilim tayyorlab beradi.

Demak, xotinlarning dodxo kelganida to'zib harakatga tushganlari hali dahshat ifodasi emas, faqat kelgusi voqeaga ishora qilyapti, xolos. Shuningdek, matnda ayollarning, shuningdek, dodxoning shamoldan qo'rqanlari ham ko'rsatilmagan. Qutirgan, bebosh shamolning turli maxluqlardek ovoz chiqarishi dahshatning o'zi bo'lmay, uning muqaddimasi hamda badiiy ifodasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Literary theory. Two volumes, Volume 1. - Tashkent: "Fan", 1979.
2. Meliev S. On structural analysis. - Uzbek language and literature. - Tashkent. 2009. №2 P 12.
3. Murodov G '. Artistic codes in the novel "Yulduzli tunlar". - Bukhara scientific information, 2000, issue 3.
4. Ch.Peirce. Collected Papers. Vol. 1. Cambridge -Massachusetts, 1960, p. 284.
5. Алпомиш. – Тошкент: Шарқ, 1998. – Б. 89.
6. Абдулла Қаҳҳор. Асарлар. Олти томлик. Биринчи том. – Тошкент:Ғафур Ғулом номидаги бадиий адабиёт нашриёти,1967.
7. Kholbekov M. Rolan Bart and structural literature. Uzbek language and literature. - Tashkent. 2013. №2 P 23.
9. Bart R. Mythology. - Source: Bart R. Selected Works. - Moscow: Progress, 1989. - p. 83.
10. Bart R. Selected works. - Moscow: Progress, 1989 .-- P. 83.